

Furor Musicus

Dit is de oorspronkelijke (en iets uitgebreidere) Nederlandse tekst die ten grondslag ligt aan het Engelstalige CD-boekje bij onze CD met sonates van Pieter Hellendaal

Antoinette Lohmann, viool
Jörn Boysen, klavecimbel, orgel
María Sánchez Ramírez, cello
Harjo Neutkens, aartsluit
Jan Hollestelle, violone
Tonia Strauch, Terzgeige
Hinnerck Feddersen, draailier

Dit is de oorspronkelijke (en iets uitgebreidere) Nederlandse tekst die ten grondslag ligt aan het Engelstalige CD-boekje bij onze CD met sonates van Pieter Hellendaal.

Pieter (Petrus, Pietro, Peter) Hellendaal, Rotterdam 1721 - Cambridge 1799

Rotterdam en Utrecht 1721 -1737

Pieter Hellendaal werd in 1721 te Rotterdam gedoopt en vermoedelijk in datzelfde jaar aldaar geboren. Er is weinig bekend over het milieu waarin hij opgroeide, maar het gezin viel onder een van de laagste categorieën belastingbetalers en verkeerde dus waarschijnlijk niet in heel grote welstand. Zijn vader, Johan Hellendaal, stond ingeschreven als pasteibakker, maar toen de familie in 1731 naar Utrecht verhuisde en onder de naam Hellendael werd ingeschreven, veranderde diens beroep in kaarsenmaker.

In 1732, slechts tien jaar oud, werd Pieter tot organist van de Utrechtse Nicolaïkerk benoemd, onder de voorwaarde dat hij door zijn vader Johan zou worden geassisteerd. Wellicht kan hieruit de conclusie worden getrokken dat ook zijn vader musiceerde en misschien zelfs Pieters eerste leermeester was. In de resoluties van de kerkmeesters is een instructie uit 1732 bewaard gebleven, vermoedelijk speciaal ten behoeve van de jonge Pieter opgesteld, waarin niet alleen de plichten van de organist precies werden omschreven, maar waarin ook instructies stonden voor het gebruik van het orgel. Zo hoefde hij bijvoorbeeld bij “weijnig volk” het bovenwerk niet te

gebruiken en bij “heel weijnig volk het blokwerk alleen”. Ondanks zijn jeugdige leeftijd kreeg Pieter hetzelfde salaris als zijn voorganger.

Vader Johan Hellendaal wist blijkbaar meer over orgels, zo voerde hij in 1732 enige werkzaamheden aan het orgel uit. Uit de kwitantie blijkt dat hij regelmatig “huijlinge” (hangers) verhielp, klavieren en de bediening van de luiken had hersteld en ook twee “nieuwe siraat pijpe” (frontpijpen) had geleverd. De door Johan uitgevoerde herstelwerkzaamheden vormden de opmaat tot een omvangrijkere renovatie om het instrument “weder behoorlijk in staat te brengen”. Uit een verklaring van Pieter van april 1733 blijkt dat het orgel, na een rel met een doodgraver, ook nog eens flink toegetakeld was. Uit de archieven blijkt dat hij in datzelfde jaar geen salaris kreeg uitbetaald: vermoedelijk kon hij als gevolg van de restauratie en de beschadiging van het orgel gedurende dat jaar zijn functie niet vervullen. In 1737 deed Pieter vrijwillig afstand van zijn functie. Mogelijk heeft dit vrijwillige vertrek te maken met de verhuizing van de familie naar Amsterdam, volgend op een zeer gunstige verkoop van het huis dat het gezin geërfd had van de grootmoeder van moederszijde. Hoewel onduidelijk is waarom voor Amsterdam werd gekozen, is deze beslissing van grote invloed geweest op de muzikale loopbaan van Pieter.

Amsterdam en Padua, 1737 - ca. 1743

Tot Pieters aankomst in Amsterdam getuigt niets van het feit dat hij ook viool speelde. Het is verleidelijk aan te nemen dat Pieter in contact was met Pietro Locatelli, die van 1727 tot aan diens dood in 1664 in Amsterdam woonachtig en werkzaam was, maar dit is slechts speculatie. Uit de opdracht van zijn sonates voor viool en continuo opus 1, blijkt dat Hellendaal bij Tartini gestudeerd heeft. Op de titelpagina worden de sonates opgedragen aan Signor en Signora Lestevenon, Signor da Berkenroode en Stryen). In sierlijke letters volgt een dankwoord van Hellendaal, waarin hij verklaart dat hij met diep respect de eerste vruchten van zijn arbeid opdraagt aan deze weldoener, die het hem mogelijk maakte onder leiding van Tartini te gaan studeren. Mattheus Lestevenon kwam uit een vermogende familie en bekleedde diverse belangrijke posten in Amsterdam, waaronder die van schepen (een soort wethouder), burgemeester en, ten tijde van diens ondersteuning aan Hellendaal, stadssecretaris. Ook Locatelli droeg zes sonates aan hem op, Lestevenon was blijkbaar ook een muzikliefhebber.

In het tevens toegevoegde privilege, gedagtekend: 's - Gravenhage, 14 februari 1744, een vergunning die werd opgesteld opdat Hellendaal zijn eigen muziek mocht publiceren en waarmee ook het intellectueel eigendom werd vastgelegd, wordt vermeld dat “ons te kennen is gegeven by Petrus Hellendaal geboren te Rotterdam, dog wonende tot Amsterdam, dat hy zyne kunst en weetenschap in de Musicq onder andere en wel principaal geleert hebbende in Italien van den groten Musijck-meester Tartini tot Padua, voorst na dat hy hier weder te lande was gekomen, zig had bezig gehouden en gearbeid aan het componeeren en opstellen van verscheide musijcqstukken en werken, dat hy daar in ook zo verre was geavanceert dat hy als nu bereids in gereedheid gebragt had om te doen drukken zes sonnaten a Violjno Solo e Basso, opera prima, zo als hy ook verder voorneemens was om nog andere onderhanden zynde werken te voltroyen [...] om mettertyd mede in druk uit te geeven”. Dit privilege is gedagtekend: 's -

Gravenhage, 14 februari 1744. Ook uit een verzameling achttiende-eeuwse handschriften uit de kring van studenten rondom Tartini in Padua kan worden afgeleid dat Hellendaal zich daar een tijd heeft opgehouden: er bevinden zich negen afschriften van sonates van Pietro Hellendaal in deze collectie.

Giuseppe Tartini (Pirano (thans Piran, Slovenië) 1692 - Padua 1770)

Tartini was in zijn tijd al een van de meest invloedrijke violisten van Europa. Hij werd in 1692 geboren in Pirano, een stad die thans in Slovenië ligt. In zijn jonge jaren had hij vioolles van een zekere Giulio di Terni, die later juist weer les zou nemen bij Tartini. Compositieles kreeg hij vermoedelijk van de Tsjechische componist Bohuslav Cernohorsky. Volgens de legende ging Tartini echter pas echt viool studeren nadat hij in 1716 Francesco Veracini's had horen spelen en zo onder de indruk raakte van diens vioolspel en vooral van diens streektechniek, dat hij het operaorkest waar hij in speelde verliet en zich, aldus Charles Burney, terugtrok en opsloot in een kamer "in order to study the use of the bow in more tranquility, and with more convenience [...]". Tussen 1728 en 1743 werd een groot aantal sonates en concerten voor viool van Tartini's hand uitgegeven in Amsterdam door le Cène, mogelijk heeft Hellendaal mede door deze uitgaven kennis van hem genomen.

Tartini begon zijn school die, omdat er studenten uit heel Europa naartoe kwamen, bekend stond als de "Scuola della Nazioni", in Padua in ca. 1727. Hij gaf er vioolles en compositieles, de gemiddelde studietijd bedroeg twee jaar. De combinatie van artistieke, technische capaciteiten en de systematische benadering van de 'Maestro della Nazioni' trok vele studenten aan, waarvan een aantal ook grote bekendheid verwierf, zoals Graun, Pugnani en Nardini. Tartini wilde met zorg en aandacht les kunnen geven: in 1737 nam hij slechts 9 studenten aan en dit waren er al meer dan hij meende aan te kunnen. Dat Hellendaal zich een plek bij Tartini wist te verwerven moet dus haast wel betekenen dat hij een bijzondere violist is geweest.

Tartini's vioolschool was erg gericht op expressie in de rechterhand, beroemd is de brief (1760) aan de violiste Maddalena Sirmen de Lombardini, waarin hij haar schreef dat zij zich voornamelijk moest richten op de rechterhand, zodat zij deze in alle situaties meester zou zijn. Van zijn 'Regole per arrivare a saper ben suonar il Violino' hebben talloze kopieën door Europa rondgezworven, vooral van het deel over ornamentatie. Hierin maakt hij een onderscheid tussen de 'modi naturali', (versieringen die iedereen van nature toevoegt) en de 'modi artificiali' (versieringen die deel uitmaken van de compositie). De eerste officiële uitgave van het deel over ornamenten verscheen pas na Tartini's dood in Frankrijk. Pas in 1958 doken voor het eerst Italiaanstalige hoofdstukken op, in een collectie van achttiende-eeuwse handschriften uit de kring rondom Tartini, die was aangekocht door de Universiteit van Berkeley. Vermoedelijk betreft het hier materiaal dat verzameld was voor studiedoeleinden, wellicht voor Tartini's eigen school. Naast een groot aantal anonieme werken, waarvan een groot aantal over ornamentatie gaat, bevinden zich in deze verzameling interessant genoeg veel composities van Tartini en zijn studenten, waaronder negen kopieën van sonates uit Hellendaals opus 1 en 2. Het lijkt dus aannemelijk dat Hellendaal deze sonates reeds in Padua gecomponeerd heeft, zeker gezien het feit dat opus 1 en 2 relatief kort na zijn terugkeer in Nederland in druk verschenen.

Terugkeer naar Amsterdam

Wanneer Hellendaal precies naar Amsterdam is teruggekeerd is onduidelijk, maar de Amsterdamse Courant van 9 november 1743 vermeldt dat “P. Hellendaal op Woensdag den 13. Nov. t’ Amst. in de Herberg de Zon op den Nieuwendyk Concert zal geven”. Tevens wordt vermeld dat hij zijn intrek heeft genomen in het huis van chirurgijn Paul Prin in de Warmoesstraat. In de periode daarna worden meerdere concerten aangekondigd. In februari 1744 wordt bekend gemaakt aan “alle de Liefhebbers van Musicq tot Amsterdam” dat ‘de Heer Hellendaal, geweeze discipel van den Grooten Tartini’ tijdens een concert in de herberg ‘t Wapen van Embden’ (eveneens op de Nieuwendijk) de eerste viool, [...] een heerlijk solo van zyn eyge compositie [...] en een pastorale van Tartini zal spelen”.

Vader Johan Hellendaal was intussen overleden. Deze werd in 1742 vermoord terwijl hij, dit keer als ‘solliciteur’, de echtgenote van een dansmeester bijstond in een echtscheiding. Om hem de mond te snoeren, gaf de dansmeester iemand opdracht Johan te vergiftigen en dronken te voeren, in de hoop dat hij zijn geheugen zou verliezen. Toen dit niet vanzelf bleek te gaan en het tot gewapend handgemeen kwam, werd Johan vermoord met een bijl en werd zijn lichaam, opdat de dader zich daar makkelijker van kon ontdoen, in mootjes gehakt en over diverse grachten en tuinen verspreid.

In mei 1744 trad Hellendaal in het huwelijk Elisabet Prin, dochter van de eerder genoemde Paul Prin. Uit dit huwelijk werden 5 kinderen geboren, twee in Nederland, waarvan een stierf bij de geboorte, en drie in Engeland. In februari 1745 verschijnt het bericht in de courant dat “by P. Hellendaal op de Heeregracht het 2 Huys van de Leydsestraat t’ Amsterdam, zyn te bekomen zes Sonate a Violino solo e Basso Opera Prima, door hem gecomponeerd a F4,-“. De vioolsonates opus 2 moeten niet al te lang daarna zijn gepubliceerd. Beide uitgaven werden in eigen beheer uitgebrachte en zijn mogelijk nog in Padua tot stand gekomen. De titelpagina’s zijn in het Italiaans opgesteld, Hellendaal noemt zichzelf Pietro Hellendaal en op opus 1 zelfs ‘Pietro Hellendaal Hollandese’.

Leiden (1749 - 1751)

In januari 1749 schreef Hellendaal zich in aan de Leidse Hogeschool. Het westelijk deel van Nederland was na de Vrede van Utrecht (1713) politiek en economisch in verval geraakt. Met name de sterk gestegen accijnzen op levensmiddelen drukte zwaar op de bevolking. Wellicht heeft ook Hellendaal willen profiteren van de vrijwaring van verschillende accijnzen voor studenten van de Hogeschool, maar vermoedelijk wilde hij zich ook meer bekend maken in muziekminnende kringen aldaar. Aan de universiteit werd veel muziek gemaakt, vooral bij plechtigheden, Hellendaal wist zich echter geen positie aan de universiteit te verwerven. In hetzelfde jaar diende Hellendaal als “musicqmeester wonende in Leiden” een verzoek in bij de overheid om de organist van de Pieterskerk en de beiaardier van het Raadhuis te mogen vervangen. Ook sprak hij de hoop uit de eerst vrijkomende orgel- of beiaardierpost toegewezen

te krijgen, als opstapje tot deze posities. Blijkbaar werd hem de vervanging van de organist van de Pieterskerk toegestaan, maar hij is in de loonlijsten niet terug te vinden. Als er in 1755 een vacature komt aan de Pieterskerk, is Hellendaal allang vertrokken.

Hellendaal ondernam nog diverse andere pogingen zich een vaste positie en daarmee financiële en maatschappelijke stabiliteit te verwerven, maar zonder resultaat. Uit krantenberichten uit die tijd blijkt wel dat Hellendaal met zekere regelmaat optrad. In oktober 1751 wordt aangekondigd dat Hellendaal op 9 oktober zijn laatste concert in Leiden zal geven voor zijn vertrek naar Londen. Toegangsbewijzen à "2 Gulden met een Dame" zijn bij hem aan huis te koop. De kaartjes waren duur, maar het was blijkbaar geen ongebruikelijke prijs in die tijd, bij concerten op kleine locaties waren tenslotte maar beperkt plaatsen beschikbaar.

Waarom Hellendaal naar Engeland vertrok is onduidelijk, maar zeker is dat het hem onmogelijk was gebleken in Nederland een concertpraktijk op te bouwen. Toen de "Burgemeesteren der Stadt Leyden" vernamen dat Hellendaal zonder enige mededeling was vertrokken, waren zij blijkbaar dermate beledigd, dat de eerder gedaan toezegging dat hij de organist van de Pieterskerk mocht vervangen onmiddellijk werd herroepen.

Engeland 1751 - 1799

Pieter Hellendaal komt eind 1751 aan in Londen. Engeland zat in die tijd in een rustig vaarwater en de kunsten gedijden goed onder het patronaat van een over het gehele land en over vele centra verspreide aristocratie. Het muziekleven tierde welig in Londen: er vonden talloze instrumentale en vocale concerten plaats en het was er vooral aantrekkelijk voor musici omdat er concerten in zalen werden gegeven, waarmee een veel groter publiek kon worden bereikt dan bij huisconcerten.

Pas een jaar na aankomst kondigde Hellendaal in de Londense pers aan op 15 april 1752 een concert met instrumentale en vocale muziek te zullen geven in de grote zaal van Ogle. In een later bericht volgde meer informatie over de medewerkers: een cellist, een klavecijnist, een harpist en een paar zangers. Onder hen een aantal gerenommeerde musici waarvan de namen in vele advertenties opduiken. Ook hier zijn de kaartjes duurder dan gebruikelijk, wellicht betrof het ook hier een niet heel grote zaal, of kon Hellendaal het zich gewoon permitteren zoveel te vragen?

Tussen 1752 en 1754 duikt Hellendaals naam maar 7 keer op in een concertaankondiging, meestal als "First Violin, Mr Hellendaal", waarmee vermoedelijk ook aan zijn kwaliteiten werd gerefereerd. Het betreft vrijwel altijd combinaties van instrumentale en vocale muziek. Hellendaal heeft vermoedelijk aan veel meer concerten meegewerkt, maar niet onder vermelding van zijn eigen naam. Vermeldenswaardig is een advertentie van 1754, waarin Händels *Acis and Galatea* wordt aangekondigd, met de speciale vermelding dat "Mr. Hallendall" tussen twee bedrijven een vioolsolo zal geven.

Na 1754 duikt Hellendaal niet meer op in de Londense kranten. In 1758 wordt een Royal Privilegie verleend voor de uitgave van zijn Six Grand Concertos opus 3, die vermoedelijk in Londen to stand zijn gekomen en ook in Londen worden uitgebracht door John Walsh. In 1760 komt het tot een tweede uitgave. Ook in Londen lijkt Hellendaals bestaanszekerheid wankel. Bij wijze van auditie om leider te worden van het Oxford Room Orchestra, voerde hij in 1759 nog een concert aan, waarin hij tevens een van zijn eigen vioolconcerten speelde. Een andere kandidaat kreeg echter de baan; ofschoon beide violisten voortreffelijke musici werden genoemd en Hellendaal nog de speciale vermelding "handsome and renowned for his beauty" kreeg, achtte men Hellendaal minder geschikt als aanvoerder van een orkest.

King's Lynn (Norfolk, Engeland) 1760 - 1761

In 1760 gaf Hellendaal een concert in het stadhuis van King's Lynn. Niet lang daarna werd hij voor de duur van een jaar tot organist van de 'St. Margareth's Church' aldaar benoemd, als opvolger van Charles Burney, de thans nog steeds bekende muziekhistoricus. Het had de kerkmeesters veel moeite gekost een opvolger te vinden voor Burney. Deze had zich zeer ingespannen voor de komst van een nieuw, door Snetzler gebouwd orgel, maar had al een jaar na de ingebruikname laten weten zijn functie ter beschikking te willen stellen daar hij het salaris, £30,- per jaar, te laag vond. De betaling lag aan de ondergrens van wat een ongeschoolde arbeider in Londen betaald kreeg in die tijd. Hellendaal kreeg hetzelfde salaris, ook na zijn herbenoeming in 1761. Niet lang daarna legde ook Hellendaal onverwachts deze functie neer.

Cambridge 1762 - 1799

In November 1762 stond in de Cambridge Chronicle dat Hellendaal, een van de voornaamste musici van de stad, tot organist van de Pembroke Hall Chapel in Cambridge was benoemd. Blijkbaar verbleef Hellendaal toen al enige tijd in deze stad. Hij was ook nog steeds actief op de viool, een paar maanden eerder had hij nog als violist opgetreden in Norfolk. Zoals zovele universiteitsstudenten, kende ook Cambridge een rijk muziekleven. Hellendaal was gedurende tientallen jaren muzikaal buitengewoon actief in Cambridge, talloze krantenberichten berichten over zijn concerten, waarbij de aankondiging van een uitvoering van Händels Messiah in mei 1763 "with a Solo on the Violin by Mr. Hellendaal" vermeldenswaardig is.

In 1766 verkeerde Hellendaal blijkbaar enige tijd in financiële moeilijkheden, waar hij, blijkens een dankbrief in de Cambridge Chronicle, vermoedelijk bovenop is gekomen met hulp van "those gentlemen of the University who have so liberally and cheerfully contributed to his Relief from his late urgent Necessities". In 1769 kende de Noblemen and Gentlemen's Catch Club Hellendaal de jaarlijkste prijs voor de beste canon toe. Deze in 1761 opgerichte club was waarschijnlijk vooral opgericht om het enigszins uit de hand gelopen gebruik om muziek van obscene teksten te voorzien een beetje te kunnen controleren. Door een prijs in te stellen hoopte de club bovendien belangstelling te wekken onder Engelse componisten, wellicht mogen we hierin een vorm van erkenning voor Hellendaal zien.

In 1777 werd Hellendaal organist van de Peterhouse Chapel, maar de berichtgeving over zijn concertleven neemt af. Blijkbaar was hij ook als docent actief, zoals blijkt uit de necrologie die verscheen in de Cambridge Chronicle op 27 april 1799. Inmiddels waren ook de sonates opus 4 voor viool en continuo in Londen verschenen, wederom ongedateerd. Deze moeten na opus 3 (1758) en vóór het verscheiden van de uitgeverij (1777) zijn gepubliceerd. In 1778 kondigde Hellendaal belangstellende de mogelijkheid aan zich voor "Twelve of his Solo's for the Violin" in te schrijven, maar deze uitgave is er nooit gekomen, wellicht waren er niet voldoende inschrijvingen. Hoewel het niet helemaal ondenkbaar is dat dit de sonates zijn die in handschrift bewaard zijn gebleven in het Fitzwilliam-museum in Cambridge, al zijn dit er dan maar elf, ligt dit toch niet voor de hand, omdat er delen uit vroeger werk in te vinden is (de Pastorale uit opus 4).

Hellendaal had vanaf ca. 1780 ook een muziekuitgeverij en muziekinstrumentenwinkel aan huis. Hier werden in dezelfde tijd de 'Eight solos for the Violoncello with a Thourough Bass' opus 5 uitgebracht. Hierop verschenen bij verschillende uitgevers nog de ongedateerde 'Three Grand Lessons' voor klavier met begeleiding van viool en cello opus 6 en het 'Celebrated Rondo' voor viool en continuo, alsmede enige vocale werken, vooral 'glees', die tot zelfs na zijn dood tot zijn meest populaire werken behoorden. Uit diverse concertprogramma's valt op te maken dat niet al zijn composities bewaard zijn gebleven, waaronder een vioolconcert, een klavecimbelconcert, zes sonates voor viool of fluit en continuo en enige werken voor klarinet, die hij schreef voor zijn zoon Peter, die actief was als violist en als klarinettist.

Dat Hellendaal behoorlijk ingeburgerd was in Engeland blijkt uit hoeveelheid 'glees, catches and canons' die van zijn hand bewaard gebleven zijn. Dit waren typisch Engelse, onbegeleide drie- of vierstemmige vocale werken, bedoeld als vermaak en vaak met een ondeugend tintje. In 1769 kende de Noblemen 'and Gentlemen's Catch Club', een in 1761 opgerichte club die waarschijnlijk vooral was opgericht om het enigszins uit de hand gelopen gebruik van obscene teksten te kunnen controleren, Hellendaal zelfs de jaarlijkse prijs voor de beste canon toe. Door deze prijs in te stellen hoopte de club belangstelling voor het genre te wekken onder Engelse componisten. Hiermee verwierf Hellendaal zich dus onmiddellijk een plaats in een rij Engelse illustere musici van die tijd, zoals Thomas Arne en John Stafford Smith. Deze werken behoorden tot Hellendaals populairste werken in Engeland

De laatste zeven jaar van zijn leven is Hellendaal bedlegerig geweest, aldus de eerder genoemde necrologie. Hierin werd hij omschreven als een excellent componist, die tevens jarenlang viool doceerde aan de universiteit van Cambridge en organist was van de Peterhouse Chapel. Zijn jongste zoon Peter, die ook meewerkte in de muziekuitgeverij, zette de naam als musicus voort.

Reputatie

Na Hellendaal's dood lijkt weinig over hem bekend te zijn geweest en ook niet alle beschikbare informatie was juist. In John Sainsbury's 'Dictionary of Musicians' (Londen, 1824) lezen we het volgende: "Hellendaal, a German [sic] musician, resident in England [...]. He was the master of the later Dr. Hague in thorough-bass and composition, and was a man of undoubted attainments in musical science. He published some violin music in England". Ook onder het lemma Charles

Hague [1769 - 1821], blijkbaar een van de bekender Engelse musici in die dagen, wordt Hellendaal genoemd: "His master, Hellendaal, had been a pupil of Tartini; and from Hellendaal he [Hague] had derived several of Tartini's precepts of composition, which he used to repeat with great pleasure". Het supplement bij Fétis' *Biographie Universelle des Musiciens* (1878-80, van de hand van Arthur Pougin) meldt dat de Nederlandse achttiende eeuwse violist Pierre Hellendaal zich rond 1740 naar Italië had begeven om les te nemen van Tartini, waarna deze zich in Amsterdam had gevestigd, alwaar hij twee sets van zes vioolsonates gepubliceerde. In C.F. Pohl's *Mozart und Haydn in London* (Wenen, 1876) is Hellendaal opgenomen in de lijst van virtuozen die tussen 1750 en 1795 in Londen hebben opgetreden.

Pas in 1926 kwam Hellendaal weer onder de aandacht in Nederland, dankzij de uitgave van vier van de cellosonates door de 'Vereeniging voor Nederlandsche Muziekgeschiedenis', met een voorwoord en een continuo-realisatie van Julius Röntgen. In 1928 en 1931 verschenen twee artikelen over Hellendaal van de Belgische musicoloog Charles van den Borren, maar de gegevens bleven summier en waren bovendien niet allemaal bewezen. Met de uitgave van de *Concerti Grossi opus 3* in 1959, voorzien van een uitgebreid voorwoord van H. Brandts Buys, werden nog wat meer biografische gegevens ontsloten, maar pas in 1983 ontstond een completer beeld dankzij het proefschrift over Hellendaal van Leendert Haasnoot. Op deze plaats moet zeker ook de Nederlandse violist Willem Noske (1918 - 1995) worden genoemd, die zich veel moeite heeft getroost Nederlandse (viool)muziek, waaronder ook het werk van Hellendaal, weer onder de aandacht te brengen.

Werken voor viool en continuo

Hellendaal liet 29 sonates voor viool en continuo na, waarvan 18 in druk verschenen zijn als opus 1, 2 en 4, en 11 in manuscript zijn overgeleverd. Laatstgenoemden bevinden zich in het Fitzwilliam Museum in Cambridge en zijn opgedragen aan Sophia Hague, waarschijnlijk een verwante van de door Sainsbury genoemde leerling van Hellendaal, Charles Hague. De eerdergenoemde 9 sonates die zich in het manuscript in Berkeley bevinden zijn nagenoeg identiek aan de drukken, alleen is de bas onbecijferd. Mogelijk heeft Hellendaal deze pas ten behoeve van de drukken genoteerd.

Ten onrechte werd Hellendaals muziek bij de herontdekking in de eerste helft van de twintigste eeuw voor gezapige, burgerlijke pruikeijtmuziek gehouden: muziek waarvan de stijl eigenlijk geen concertuitvoeringen verdroeg, uit een tijd waarin de mensen, die dan wel kuitbroeken, hoepelrokken en pijpenkrullen droegen, verder even ongecompliceerd waren als hun artistieke tijdvulling, zo schreven de kranten. Vermoedelijk deed de muzikale benadering van barokmuziek in die tijd niet voldoende recht deed aan het repertoire. De laatste 50 jaar is het inzicht gegroeid dat men meer recht doet aan alle verschillende muzikale stijlen wanneer men probeert deze vanuit hun oorspronkelijke context te benaderen. Door gebruik van instrumentarium dat ook Hellendaal tot zijn beschikking had en de toename van kennis van de muzikale esthetiek van de achttiende eeuw, zoals bijvoorbeeld over retoriek, kunnen wij zijn muziek nu in een heel ander daglicht stellen en blijkt zij verrassend onconventioneel te zijn.

Hellendaal moet een begenadigd violist zijn geweest, alle sonates zijn technisch veeleisend en bevatten vaak ongewone, ingenieuze technieken: de sonates zijn duidelijk geschreven om zijn violistische kunnen te tonen. Qua violistische virtuositeit herinnert zijn werk sterk aan Tartini en diens uiteenzettingen over de modi artificiali. Hellendaals uitgeschreven versieringen gaan vaak gepaard met ingewikkelde ritmes en ongewone patronen in de rechterhand, en zijn daarbij nog van talloze trillers voorzien. Evenals het werk van Tartini wordt ook Hellendaals muziek gekenmerkt door volkse elementen, die zich echter bij Hellendaal vaak plotseling (juxta positio) voordoen en niet altijd een heel deel kenmerken. Het volkse openbaart zich bij Hellendaal meestal in afwijkende, buiten de toonsoort vallende harmonieën, wellicht soms met een knipoog, en in vurige ritmische patronen. In opus 1 en 2 zijn de delen vaak nog thematisch verwant, maar vanaf opus 4 heeft Hellendaal dit helemaal losgelaten.

Het Fitzwilliam manuscript

Waren opus 1 en vooral opus 2 en 4 al een technische en muzikale uitdaging, de niet uitgegeven 11 sonates uit het Fitzwilliam manuscript voegden nog een element toe, omdat de sonates niet allemaal af zijn en er in bijna elke sonate veranderingen, doorhalingen verbeteringen en alternatieven in gekriebeld staan. Deze veranderingen zijn zeer waarschijnlijk van de hand van Hellendaal zelf, maar niet alle veranderingen leken in onze ogen verbeteringen te zijn, niet alle doorhalingen zijn voorzien van een alternatief, niet als zodanig herkenbaar, of sluiten niet goed aan op wat er op volgt. Het is ook voor het eerst dat Hellendaal onder sommige fermaten virtuoze cadenza's en capriccio's heeft genoteerd, zoals die ook bij Locatelli te vinden zijn.

Wanneer deze sonates geschreven zijn is onduidelijk, mogelijk betreft het een opzet voor de sonates die Hellendaal in 1778 aankondigde, maar die er nooit zijn gekomen. Het is opmerkelijk dat de Pastorale uit sonate opus 4 nr. 3 (gecomponeerd tussen ca 1758 en 1777) er in voorkomt. Omdat de bas hier gecompliceerder is en er bovendien een cadens voor de viool aan toe is gevoegd, lijkt het erop dat deze sonates tenminste na opus 4 zijn ontstaan en mogelijk zelfs later, gezien de opdracht aan Sophia Hague. De sonates, en met name de laatste sonates in dit manuscript, zijn duidelijk in een later muzikaal idioom geschreven en doen, ondanks het feit dat het sonates voor viool en continuo zijn, al enigszins klassiek aan. Het is opvallend dat sommige sonates uit meer dan 4 delen bestaan en dat sommige delen uitzonderlijk lang zijn

In sonate VIIa (er staan abusievelijk twee sonates met nummer VII in de collectie) uit het manuscript was het bijna overal mogelijk om zowel het oorspronkelijk genoteerde als de toegevoegde noten, die vooral in de bas staan, te lezen. In de herhalingen hebben we vaak de later toegevoegde partij gebruikt en soms zelfs allebei de partijen tegelijk, zodat een soort triosonate is ontstaan. Soms hebben we de doorhalingen, bij gebrek aan alternatief, toch gespeeld om maten op elkaar aan te laten sluiten. Hierin hoefden we interessant genoeg nooit verbeteringen aan te brengen, het doorgehaalde klopte en paste altijd. Het was ons zelfs niet altijd duidelijk waarop de bewuste maten geschrapt waren.

Sonate X (eigenlijk dus nr. XI) uit het manuscript leverde weer hele andere problemen op. Om te beginnen bestaat deze sonate, in tegenstelling tot alle andere sonates die, met uitzondering van nr. VIII, uit drie en soms uit vier delen bestaan, ineens uit vijf of eigenlijk zelfs zes delen, omdat er nog een apart uitgeschreven middendeel en een alternativo voorkomen in het laatste deel. Er zijn deze keer weinig extra noten in gekriebeld, maar in het tweede deel, dat erg lang is, is veel geschraapt, zonder dat er alternatieven worden gevonden. Ook bleek het niet mogelijk de doorhalingen gewoon over te slaan omdat de aansluitingen niet klopten. Dit deel hebben we dan ook niet opgenomen en het laatste deel hebben we, omdat niet alles muzikaal iets toevoegde, gecoupeerd. Op deze manier ontstond een veel evenwichtiger sonate van 4 delen.

Tot slot spelen we ook de Hornepipe die Hellendaal genoteerd heeft vóór sonate X en die plotseling blijkt geeft van zijn verblijf in Engeland. Deze is eenstemmig genoteerd en door ons van een begeleiding voorzien.

Het orgel

Het prachtige orgel dat wij op deze CD gebruiken is vermoedelijk rond 1700 gebouwd door Peter Weidtman der Ältere. Het instrument heeft in diverse andere kerken gestaan voordat het in Hilversum werd geplaatst. Hier is het instrument zoveel mogelijk in oorspronkelijke staat teruggebracht en gerestaureerd waar nodig.

© Antoinette Lohmann, januari 2018

Informatie over de ensembleleden:

Jörn Boysen, María Sánchez Ramírez: <http://www.musicapoetica.info>

<https://harjoneutkens.wordpress.com>